

TENG BOG‘LANGAN GAPLARDAGI SINTAKTIK ALOQALAR

Samarqand Davlat Chet tillar Instituti 4-kurs talabasi

Ochilova Munisa Tolmas qizi

Annotatsiya: Mazkur maqolada teng bog‘langan gaplar va ulardagi sintaktik aloqalar masalasi ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Teng bog‘langan gaplarning tuzilishi, ularning o‘zaro grammatik munosabatlari hamda bog‘lovchi va bog‘lovchisiz vositalar orqali yuzaga keladigan sintaktik aloqalar yoritiladi. Shuningdek, sintaktik aloqaning nutq jarayonidagi o‘rni va ahamiyati misollar asosida tushuntiriladi. Ushbu tadqiqot tilshunoslikda gaplararo munosabatlarni chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: teng bog‘langan gap, sintaktik aloqa, bog‘lovchilar, bog‘lovchisiz aloqa, intonatsiya.

Til — inson tafakkurini ifodalovchi eng muhim vosita bo‘lib, unda fikrlar turli grammatik birliklar orqali bayon etiladi. Gap esa tilning asosiy sintaktik birligi sifatida muloqot jarayonida alohida ahamiyat kasb etadi. Gaplar o‘zaro ma‘no va grammatik jihatdan bog‘lanib, murakkab tuzilmalarni hosil qiladi. Ana shunday tuzilmalardan biri teng bog‘langan gaplar hisoblanadi. Teng bog‘langan gaplar mazmunan va grammatik jihatdan teng huquqli bo‘lib, ular o‘zaro turli vositalar yordamida bog‘lanadi. Bu jarayonda sintaktik aloqa muhim o‘rin tutadi, chunki u gaplar orasidagi munosabatni belgilaydi va fikrning izchilligini ta‘minlaydi [1]. Sintaktik aloqa orqali gaplar bir-biri bilan uyg‘unlashib, nutqning ravon va tushunarli bo‘lishiga xizmat qiladi. Mazkur maqolada teng bog‘langan gaplar va ulardagi sintaktik aloqalarning mohiyati, ularning turlari hamda nutqdagi ahamiyati ilmiy asosda yoritiladi. Shuningdek, bog‘lovchilar va boshqa vositalar yordamida yuzaga keladigan aloqalar tahlil qilinadi.

Teng bog‘langan gaplar — bu mazmunan va grammatik jihatdan bir-biriga teng bo‘lgan, o‘zaro bog‘lovchilar yoki intonatsiya yordamida birikkan sodda gaplar yig‘indisidir. Bunday gaplarda tarkibiy qismlar biri ikkinchisiga bo‘ysunmaydi, balki mustaqil holda umumiy fikrni ifodalashda teng ishtirok etadi [2]. Shu sababli ular teng huquqli sintaktik birliklar sifatida qaraladi. Teng bog‘langan gaplarning asosiy belgilaridan biri — har bir gapning mustaqil kesimga ega bo‘lishidir. Ya‘ni, har bir qism alohida gap sifatida ham mavjud bo‘la oladi. Biroq ular birgalikda qo‘llanganda, yanada kengroq va mukammal fikrni ifodalashga xizmat qiladi. Bunday gaplar ko‘pincha “va”, “ham”, “ammo”, “lekin”, “yoki” kabi bog‘lovchilar orqali yoki ohang (intonatsiya) yordamida bog‘lanadi. Teng bog‘langan gaplarning yana

bir muhim xususiyati — ular orasida turli ma'no munosabatlari mavjud bo'lishidir. Jumladan, qo'shish (biriktirish), qarama-qarshilik, tanlash, izohlash kabi munosabatlar kuzatiladi [3]. Bu esa nutqning ifodaliligini oshirib, fikrni aniq va mantiqli yetkazishga yordam beradi. Shuningdek, teng bog'langan gaplar nutqda keng qo'llanilib, matnning ravonligi va izchilligini ta'minlaydi. Ular yordamida fikrlar ketma-ketligi saqlanadi va murakkab mazmun sodda hamda tushunarli shaklda ifodalanadi.

Sintaktik aloqa — bu gap bo'laklari hamda gaplar o'rtasida yuzaga keladigan grammatik va mazmuniy bog'lanishdir. U til birliklarini o'zaro birlashtirib, yaxlit fikr hosil qilishga xizmat qiladi. Sintaktik aloqa orqali so'zlar gap ichida ma'lum tartibda joylashadi, gaplar esa o'zaro bog'lanib, murakkab tuzilmalarni hosil qiladi. Gap bo'laklari orasidagi sintaktik aloqa ularning o'zaro moslashuvi, boshqaruvi yoki bitishuvi orqali yuzaga keladi. Gaplar orasidagi aloqa esa, asosan, tenglik yoki tobelik munosabatlariga asoslanadi [4]. Teng bog'langan gaplarda esa bu aloqa teng huquqlilik asosida qurilib, gaplar bir-biriga bo'ysunmaydi, balki o'zaro mustaqil holda bog'lanadi.

Teng bog'langan gaplarda sintaktik aloqa turli vositalar orqali amalga oshadi. Ular nutqda fikrni aniq va ifodali yetkazishga yordam beradi. Bu turdagi aloqada gaplar maxsus bog'lovchi vositalar yordamida birikadi [5]. “va”, “ham”, “ammo”, “lekin”, “yoki”, “biroq” kabi bog'lovchilar gaplar o'rtasidagi ma'no munosabatini aniq ifodalaydi. Masalan, qo'shish, qarama-qarshilik yoki tanlash ma'nolari aynan bog'lovchilar orqali yuzaga chiqadi. Bu usul eng keng tarqalgan va aniq sintaktik aloqa shakli hisoblanadi. Ba'zan gaplar o'zaro bog'lovchisiz, faqat ohang yordamida birikadi. Bunda nutqdagi pauza, urg'u va ohang o'zgarishi asosiy rol o'ynaydi [6]. Intonatsiya orqali bog'langan gaplarda mazmuniy yaqinlik kuchli bo'ladi va tinglovchi gaplar o'rtasidagi munosabatni ohang orqali anglaydi. Bu holatda gaplar o'zaro hech qanday bog'lovchi vositasiz, lekin mazmun va tuzilish jihatidan bog'langan bo'ladi. Bunday gaplar ko'pincha vergul yoki boshqa tinish belgilar yordamida ajratiladi. Bog'lovchisiz aloqa nutqda ixchamlilik va tezkorlikni ta'minlaydi hamda fikrning tabiiy oqimini saqlaydi. Teng bog'langan gaplarda bog'lovchi vositalar muhim sintaktik va uslubiy vazifani bajaradi. Ular gaplar o'rtasidagi grammatik va mazmuniy munosabatni aniq ifodalab, nutqning ravonligi va tushunarligini ta'minlaydi. Bog'lovchilar yordamida gaplar o'zaro mantiqan bog'lanib, fikr izchil va tizimli tarzda bayon etiladi. “va”, “ham” bog'lovchilari qo'shish (biriktirish) ma'nosini bildirib, voqea-hodisalarni ketma-ket yoki birgalikda ifodalashga xizmat qiladi [7]. “ammo”, “lekin”, “biroq” kabi bog'lovchilar esa qarama-qarshilik munosabatini yuzaga keltirib, fikrlar o'rtasidagi ziddlikni ko'rsatadi. “yoki” bog'lovchisi tanlash ma'nosini anglatib, bir nechta variantdan birini ajratib ko'rsatadi. Bog'lovchi vositalarning to'g'ri

qo'llanishi nutqning aniqligi va ifodaliligini oshiradi. Ular orqali muallif o'z fikrini yanada ravshan, mantiqli va ta'sirchan tarzda yetkazadi. Shu bois teng bog'langan gaplarni tuzishda bog'lovchilardan o'rinli foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Teng bog'langan gaplar tilning muhim sintaktik birliklaridan biri bo'lib, ular yordamida murakkab fikrlar sodda va tushunarli shaklda ifodalanadi. Bunday gaplarda sintaktik aloqa tenglik asosida qurilib, gaplar o'zaro mustaqil holda bog'lanadi. Teng bog'langan gaplarda sintaktik aloqa turli vositalar — bog'lovchilar, intonatsiya va bog'lovchisiz shakllar orqali amalga oshadi. Har bir aloqa turi nutqda o'ziga xos vazifani bajarib, fikrning aniqligi, ravonligi va mantiqiyiligini ta'minlaydi. Shuningdek, bog'lovchi vositalarning to'g'ri qo'llanishi nutq madaniyatini oshiradi va fikrni samarali yetkazishga xizmat qiladi. Demak, teng bog'langan gaplar va ulardagi sintaktik aloqalarni o'rganish tilshunoslikda muhim ahamiyatga ega bo'lib, nutqni rivojlantirishda ham katta rol o'ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirzayev A., Usmonov S. Hozirgi o'zbek adabiy tili. Sintaksis. – Toshkent: O'qituvchi, 2010. – 120–145-betlar.
2. Abdurahmonov G'. O'zbek tili sintaksisi. – Toshkent: Fan, 2008. – 85–110-betlar.
3. Shukurov Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili. – Toshkent: Universitet, 2012. – 200–225-betlar.
4. Hojiyev A. O'zbek tili grammatikasi (sintaksis). – Toshkent: Fan, 2005. – 95–130-betlar.
5. Mahmudov N., Nurmonov A. O'zbek tilining nazariy grammatikasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2016. – 150–180-betlar.
6. Rasulov R. Umumiy tilshunoslik asoslari. – Toshkent: Fan, 2009. – 60–75-betlar.
7. Internet manbalari:
8. www.ziyonet.uz
9. www.lex.uz